

Karl Christ – Krize a zánik římské republiky. 2010. Vyšehrad S.r.o.

Pavel Vaverka

*Katedra antropologických a historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
pavel.vaverka@seznam.com*

POPRVÉ v češtině vychází dílo německého historika Karla Christa, který se zabýval primárně starověkou historií. Ve většině případů obdobím římské republiky, císařství s příležitostnými odbočkami do jiných témat. V širokém úvodu a devíti kapitolách se autorova kniha zabývá především komplexním zpracováním období let 200–30 př. n. l. Jak v předmluvě Christ podotýká, jeho dílo je určeno především studentům, nikoliv odborníkům (kteří tam nenajdou nic nového), nenabízí žádné vlastní originální pojetí, hlavním cílem bylo zprostředkovat nezbytné informace a rozšířit pohled na danou epochu římských dějin.

Karl Christ se narodil ve městě UIm, 6. 4. 1923, zemřel 28. 3. 2008 v Marburgu. Vystudoval starověkou historii a geografii na univerzitě v Tübingenu a Curychu. Promoval doktorskou práci na téma Nero Claudius Drusus. Christ poté pracoval v rámci AEK (Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik) a DAI (Deutschen Archäologischen Institut) na různých historických a numismatických tématech. V roce 1988 byl za svoje zásluhy jmenován profesorem na univerzitě v Marburgu a v roce 1993 měl čestnou promoci na Svobodné univerzitě Berlín. Karl Christ je považován v Německu za průkopníka oboru starověké historie a čelního představitele této disciplíny. Nyní přistupme tedy k otázce, zda se studentovi vyplatí, aby investoval do knihy *Krize a zánik římské republiky*, případně jak moc se daří autorovi plnit stanovené cíle. Jak už bylo řečeno v předmluvě, Christ zamýšlí nejen představení jednotlivých událostí a jejich komplexní rozbor v rámci daného období, ale považuje za důležité poukázat i na názory ostatních badatelů k jednotlivým problémům a tématům. Tak, aby staré názory nezanikly a byl dobře vidět posun ve vnímání témat. Což je hodnotný přídavek, kterým kniha získává na zajímavosti. Autor povětšinou pracuje (dle odkazů na bibliografii k jednotlivým kapitolám) převážně s literaturou z let 60., 70., menší část tvoří knihy z let 80. a 90. (Připomínám, že poprvé vyšel recenzovaný titul v roce 1979, dočkal se posléze dalších vydání – 1984, 1993, 2000 – reflektující nová fakta.) V rámci citování ostatních odborníků dojde nejen na západní část světa, ale i na tehdejší NDR, SSSR a v našich končinách dobře známého historika Pavla Olivu. Jakkoliv si však cením tohoto faktu, tak se obávám, že nováček v oboru příliš neocení odkazy na různé klasiky historie, jako je Gibbon, Mommsen, Burckhardt, Syme a další, kteří dávají jakýsi obecný myšlenkový rámec pro práci autora.

Autor se (dle vlastních slov) snaží abstraktní teorie a úvahy naplnit empirií. Proto věnuje důkladnou pozornost sociálnímu složení římského státu, jednotlivým vrstvám a jejich existenčním problémům. Je deklarováno již v úvodu, že v knize už nezbývá tolik místa na zahraničně politické otázky, římský imperialismus, kulturní dějiny a mnoho dalšího. Christ se snaží dohledat příčiny krize a pádu římské republiky v co nejširším kontextu. Tedy popsat a snažit se ukázat dezintegraci jedné společnosti, její kulturní a hospodářské změny, fenomenální expanzi jedné velmoci, vztah mezi sociálními reformami a politickou reprezentací, konflikt mezi partikulárními zájmy a zájmy celku.

Dílo začíná kapitolou o expanzi Říma na Pyrenejském poloostrově, kde Římané převzali stávající kartaginské doly, statky, začali rovněž vymáhat od osad a kmenů pravidelné poplatky. Výše těchto odvodů začala být pocítována tak silně,

že zanedlouho vypuklo povstání. Ačkoliv si Řím vůbec nemohl stěžovat na nedostatek peněz. Řím totiž rozšířil těžbu v dolech, kde pro ně pracovalo 40 000 otroků, ostatně denní příjmem z dolů Hispánie činil 25 000 denárů! (Což máme nějakých 1700 kg stříbra). (Polybios, 2010)

Boje s Keltibery a Lusitánci trvaly až do roku 133 př. n. l. kdy bylo vyvráceno město Numantia, centrum odporu. Topomachia = guerillová válka, však brancům příliš nevoněla. Vojáci museli snášet extrémní počasí (velké výkyvy teplot, záplavy, sucha, prudký severozápadní vítr), nedostatek jídla. Jejich soupeři se až na výjimky důsledně vyhýbali řádným bitvám čelo na čelo. Místo toho na ně čekaly přepady, nástrahy, léčky, skoro žádná kořist, legie měly pravidelně těžké ztráty, porážky a kapitulace nebyly výjimečnou událostí. Právě tato válka je pro dějiny Říma velmi důležitá, ani ne tak pro úspěšné zakončení, rozšíření stávajícího území, jako spíše proto, že tzv. vrstva státoporného maloroľnictva utrpěla těžké ztráty v dlouhé válce, často přišla o pozemky, zchudla atd. Právě tato vrstva dle autora držela stát nejvíce pohromadě.

Což je docela zajímavá myšlenka, kterou ale autor zase tak moc důkladně nerozvádí, když uvážíme, že po všech možných vyhraných válkách a různých dědictvích měl Řím nejen dostatek území pro tyto lidi, ale zejména finančních prostředků. Kolonie byly sice zakládány v Itálii i mimo ni, jenže stále docházelo k jevům jako skupování pozemků aristokraty a spekulanty, vrstva chudých obyvatel se stále rozrůstala, ačkoliv stát bohatl. Je zarážející, že i přes podrobné vykreslení agrární politiky Říma nebo ukázání jak fungoval malý statek, středně velký statek a velkostatek, vila, kolik měl otroků, kolik bylo třeba půd, plodin a dobytka, stále není možné se nikde dozvědět, jak vlastně vypadal státní rozpočet na jeden rok. Co byl zamýšlený politický rámc návrhů senátu, aby zabezpečil svoje obyvatelstvo? Rovněž není možné se dozvědět, co se stalo s těmi tisíci a tisíci talenty zlata získané ve válkách a dědictvích. V samotném Římě totiž skoro nedocházelo k budování velkých veřejných staveb. Přidělení půdy kolonistům se oobešlo skoro vždy bez finančních nákladů státu, protože jednoduše zabral nebo rozšířil území někomu jiného. Jak se vlastně vytvořila ta obrovská vrstva chudiny v Římě, která musela být živena na státní útraty a nejen dle Mommsena, vytvoření tohoto davu, dalo posléze podnět k rozkladu republiky, neboť kdo se zalíbil davu, mohl do značné míry, přes hodnotu v comitiích nebo tribuna lidu soupeřit se senátními nařizeními. Bohužel tyto otázky zůstávají z velké části autorem nezodpovězeny, případně při větší myšlenkové námaze je nabídnuti, že nabízené odpovědi jaksi nepředstavují kompletní řešení.

Naprostou chápou, že autorův primární zájem spočívá na vykreslení římské republiky, přesto zamrzí chyby, jako například zmatená chronologie Třetí makedonské války. Nicméně musím ocenit myšlenku autora, že podnět k rozkladu helénistických států nepřišel ani tak zevnitř nich samých a jejich sociálních problémů. Došlo k tomu v důsledku neustálého vměšování Říma (který podporoval jejich vnitřní rozbroje, každou chvíli měnil své postoje, podle toho, jak se mu to hodilo, ať šlo o monarchie, nebo jiná státní zřízení). S tím rovněž souvisí problém poplatků Římu, případně úplatky pro senátory a různé úředníky, kteří rozhodovali o osudu států do značné míry. Rovněž tento druh politiky přispíval k tomu, že různí demagogové a "politické oportuniste vystupovali v Římě římsštěji než sami Římané.

Další výzvou pro čtenáře je autorova teze, že politika římské republiky vlastně nebyla nikdy plánována dopředu. Udivuje mě zejména pasáž ze str. 63, kterou vezmu jako parafrázi: „*Římská expanze nebyla vládou nad světem proti své vůli ani imperialismus, byt' republika využívala potenciál provincií pro své účely.*“ Zahraniční politika se uskutečňovala z roku na rok, podle toho, kdo byl do jakých hodností zvolen. Každý konzul mohl pojmout zahraniční politiku po svém. Můžeme sice sledovat rozdíly v chování a prostředcích konzulů, ať už je to Titus Flaminius a jeho mírné poďobení Řecka a následné vy-

hlášení svobody pro města Helénů, nebo Aemilius Paulus a jeho tvrdý postup proti Makedonii a Řecku (150 000 deportovaných, naprosto zničený jižní Épeiros byl pustinou až do císařských dob Augusta), nebo Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus a zničení Karthága a Numantie na rozkaz senátu. Jenže následky pro poražené státy a spolky jsou víceméně stejné, ztráta samostatnosti, skoro vždy hospodářský úpadek, nebo spíše větší sociální nerovnost, v mnoha případech kvůli nelidsky vysokým daním, které generovaly dluhy a ničily i ty nejvýnosnější podniky a provincie, uvrhávaly lidi do ztráty majetků a do otroctví.

Dluhy a žití na dluh byly publikány a obchodníky s otroky velmi preferovány, ostatně stačí si přečíst Plútarchovy Životopisy slavných Řeků a Římanů, zejména kapitoly Lukullus, Sulla. (Plútarchos 2007)

Autor není schopen věrohodně vysvětlit, že když Řím údajně nevedl války pro nové otroky, finanční zdroje a suroviny, proč je tedy vedl, jen pro slávu? Pokud bych na tuto myšlenku byl ochoten přistoupit, ačkoliv v knize není nikde explicitně řečeno, musíme se ptát, zda využil nabyté prostředky Řím ke svému prospěchu a prospěchu svých spojenců, nebo válečné úspěchy a expanze měly za následek oslabení státu, sociálního smíru a samotného zřízení republiky. Na to si zde asi každý musí odpovědět sám. Proto mě zarazí, že v mnoha kapitolách, kde jsou shromážděna zajímavá fakta ekonomického, sociálního rázu, klesá jejich hodnota ve světle závěrů. Například role publikánů se musí chápat v kontextu doby, tedy republika neměla aparát na spravování provincií a impéria, proto potřebné činnosti přenechala soukromníkům, ve většině případů z řad jezdců, tito lidé vytvořili konsorcia, zaplatili státu částku na rok předem a poté se ujali vybírání daní. Toto se dá pochopit bez problémů, avšak problematický je autorův názor, že roli publikánů bychom neměli demonizovat. To jde dost těžko, protože tady nejde o excesy, ale o to, že primární zdroje uvádí asi sotva dvě osoby, které excesy nedělaly, byly nezákonné, a státní aparát, zejména soudy, senát, jim nebyl schopen zabránit, korupce dosahovala značných rozměrů v řadách římské nobility, ačkoliv ideově měla žít naprosto opačně.

Autor sice chápe neschopnost římské nobility se současným stavem něco dělat, na druhou stranu je značně provokativní myšlenka, že si za to senát mohl čistě sám, případně tvrdit, že „starorepublikové ideje“, ctnosti, tzv. Katonismus, tedy životní příklad senátora jménem Markus Porcius Kato, je mimo společenskou realitu a nemá šanci na úspěch. Vždyť pokud autor zastává tento názor, nepřímě říká, že republika se ideově vyprázdnila a nemá nárok na další existenci, protože není schopná uskutečňovat staré ideje ani si zvolit nové, případně najít nové ideje, které prospějí rozvoji státu.

V dalších kapitolách je brilantně vykreslena situace v Itálii a Římě, za dob bratří Grakchů, kteří se snažili prosadit potřebné pozemkové reformy, proti senátu, který nakonec pochopil, že aby reformisty porazil, musí nabídnout ještě více, ačkoliv nic z toho nehodlal učinit. Je opět na místě poznámka, proč se římská ústava nevyvíjela po velké expanzi v 3 a 2. stol., a zejména, proč senát nebyl schopen efektivně řešit problémy státu a jeho obyvatel? Což potom dávalo příležitost nejen upřímným idealistům, ale i různým dobrodruhům, kteří mysleli jen na svou politickou kariéru. Až potud je vše v pořádku, ale potom jaksi dochází (nevím, zda překladem, nebo záměrem autora) k chybě kolosálních rozměrů, že bratří Grakchové byli zločinci, protože chtěli přehlasovat opakovaně přes lidové shromáždění a tribunské pravomoci senát.

To měla být ta revoluce, což se dá chápat z hlediska senátu, ovšem z hlediska pochopení historie a doby je to nesmysl. Připomínám, že senát měl absolutně nejvyšší moc a autoritu ve státě, např. senát i přes opakovaný nesouhlas shromáždění vojáků a lidu odhlasoval válku s makedonským králem Filipem V. v roce 200 př. n. l.

Z autorovy teze je nasadě, že senát prostě nehodlal

připustit, aby někdo řešil závažné problémy proti jeho přáním, což je pochopitelné, na druhou stranu, zde není konstatováno, že právě senát porušil zavražděním obou bratrů a jejich příznivců to nejceněnější, čím se mohla republika chlubit, nenásilné řešení problémů občanů, nikdy do té doby nebyla v Římě občanská válka (jev, kterým se asi žádný antický stát nejen ve Středomoří nemohl pochlubit). Hranice politického myšlení a jednání byla prolomena a právě senátem, a hlavně jeho neschopností něco dělat s problémy obyčejných lidí. Takto důležitý jev a není více rozebrán, což je nepochopitelné. Autor se poté věnuje politickému životu, stěžuje si, že chápeme politický boj v Římě příliš zjednodušeně, rozdělený na strany a frakce, šlechtické rody. Dává konkrétní a podrobné případy různých klientských a rodinných vazeb a to, jak se projeví ve volbách. Bohužel celou myšlenkovou konstrukci autora ve finále sráží dvě věci. Jednak už doboví autoři chápali rozdělení do stran a frakcí jako skutečnost, která má většinou přednost před těmito vazbami, síť vztahů mezi lidmi byla sice složitá, ale jednání zájmových skupin velmi jednoduché. V další výtce je nutno poznamenat onu skutečnost, že člověk si nutně v senátu musel vybrat nějakou stranu, protože sám za sebe měl minimální možnost se prosadit v politice. V senátu byla jednak hierarchie podle věku, zásluh apod. Ne každý tam mohl kdykoliv mluvit a překládat návrhy, natož pro ně získávat podporu pouze tím, že jím navrhovaný zákon je prospěšný.

Není problém, pokud někdo prezentuje názory a hypotézy odlišné od mých, ale musí to být nějakým způsobem podloženo solidními fakty a důkazy, případně rozlišeno, co autor prezentuje jako fakt a jako hypotézu, a to v této knize několikrát chybí. Případně měl autor asi k dispozici zdroje lepší než ostatní, protože například v případě Katilinova spiknutí, je důvodné se domnívat, že tajemný dopis s jeho záměry poslal Ciceronovi Markus Krassus, který ho finančně podporoval, ale s jistotou to nevíme, proto bych to nevydával za fakt.

Další příklad nezvládnuté práce s primární prameny je vylíčení osudu římského velitele Sertoria a jeho působení v Hispánii, kdy se jako příznivec Maria, pokoušel prosadit proti Sullově frakci. Celou dobu jsou líčeny jeho kroky a snahy, které však jak správně autor podotýká, nemohly uspět. Protože bylo nemožné skloubit zájmy lokálního obyvatelstva a uprchlých Římanů, ačkoliv Sertorius dělal, co mohl, aby získal legitimitu a nejen legálnost pro svoje činy, nakonec byl zrazen vlastními lidmi. Ještě předtím se dozvíme, že poslal pontskému králi Mithridatovi VI. jednu osobu, s jehož propagandistickou pomocí obsazoval Malou Asii. Ano tak nebyla to pouze jedna osoba, i když nutno přiznat, že Markus Marius byl vysoký vojenský důstojník, doprovázen důstojníky a poddůstojníky, kteří pomohli s výcvikem pontské armády, dobytím Malé Asie a zničením římských armád. Tolik tedy informace nejen z Plútarchova životopisu Sully. A tohle jsou jen vybrané příklady, které podráží dle mého důvěryhodnost celé knihy. A to může v hlavách studentů, kteří ještě nečetli primární zdroje a odbornější práce na jednotlivé kapitoly, způsobit pořádný zmatek.

Vůbec některé události 1. stol. př. n. l. jsou někdy vylíčeny velmi zkratkovitě, povšechně a bohužel zkresleně. Například Ciceronovo zmatené jednání a nerozhodnost vedla k jeho smrti, nejen vypsání proskripce Markem Antoniem a Oktaviánem. Cicero totiž mohl pohodlně uprchnout k vojskům Kassia Longina a Marka Bruta v Řecku, kdyby neustále neváhal, zda zůstat v Itálii, nebo odjet do Brindisi a vyplout do Řecka. Právě proskripční seznamy jsou další naprosto zásadní událostí republiky, už nejen rolníci poslušní senátu nebudou tvořit vrstvu, která je oporou státu. Jezdci a senátoři budou pobíti v tak velkém množství, že už nebude mít kdo obnovit republiku, nebude dost mocných, kteří by mohli hájit jejich ideály. Další události, které jsou probrány velmi špatně. Nevyrovnaně působí i část, kde je popsána Krassova válka s parthskou říší. Nevadí, že není vylíčena do nejmenších podrobností, jen závěry jaksi neodpovídají faktům. Fakt první, Krassovo tažení bylo vnímáno

negativně kvůli osobě strůjce, Krassus nebyl z mnoha důvodů populární (například skupoval pozemky, budovy, podniky velmi nátlakovými metodami), že by někdo miloval Parthy nebo o ně měl starost, to je lichá domněnka.

Dále jestliže byl Krassus proklet na odchodu z Říma a byly nad ním vyřčeny kletby, šlo o akci tribuna lidu, který chtěl Krassa kdysi zatknout a jakýmkoliv prostředky ho zničit. Primárně to vnímat jako morální postoj římského lidu, který si nepřál nespravedlivou válku, je mírně řečeno směšné. Řím porušoval smlouvy a upravoval, kdykoliv se mu to hodilo. Těžkou hlavu si s posvátnými důvody v mnoha případech nedělali ani vysocí vojenští velitelé, např. utopení posvátných kuřat před námořní bitvou v první punské válce, vyrabování mnohých chrámů atd. Za rub a líc římské politiky, chování a chápání bychom měli brát převažující případy, a ne proklamovanou ideologii, která byla neustále porušována a sloužila přece jen k tomu jak vykreslit vlastní stát a chování v těch nejlepších barvách, to je naivní přístup. Byť neopírám, že i rozbor státní ideologie a náboženských zvyků nám může poskytnout důležité informace o dané společnosti a jejích postojích, ale musíme je dát do kontextu s historickými událostmi a praktickým jednáním.

Krassovu porážku zapříčinilo především jeho chování, a nikoliv smyšlená zrada arménského krále Artavzda, který jako jiní navrhoval bezpečnější trasu tažení než pouští, navrhoval postup horami přes své území. Sám chtěl Římanům pomoci, nepřál si být poddaným parthského krále. Jeho rady byly ignorovány, po napadení království odešel bránit svůj stát, jak to může někdo vnímat jako zradu? Krassus byl neschopný vojenský velitel, jelikož se nenamáhal zjistit, jakým způsobem bojuje parthská armáda, podle toho měl zvolit strategii a složení své armády. Nikoliv očekávat, že ustupující nepřítel je slabý, a tím pádem je třeba ho jen donutit k bitvě a vše bude hotovo. Zcela ignoroval fakt, že Parthové spoléhají na jízdu, jejich armáda je jezdecká, jejich koně kvalitativně převyšují jeho vlastní jezdeckvo. To byly vážné chyby a podcenění.

Další římský velitel, který je vykreslen velmi příznivě (oproti skutečnosti), že jen kvůli „zradě“ arménského krále Artavzda prohrál, je Markus Antonius. Ten si počínal díky svým velitelům velmi úspěšně na tažení proti Parthům, pak však nerozumně vtáhl během zimy do Médie, nechal svůj trén bez řádné ochrany, ten byl takto přepaden nepřáteli, musel se vzdát. Nikdo se tedy rozutečení spojenců a velké demoralizace vlastní armády nedivil. Primární chyba, nebyla v tom, že Artavzdos opustil tažení se svým kontingentem těžké a lehké jízdy, ale v Antoniovi. Dělal během tažení jednu amatérskou chybu za druhou, nezajistil dostatečně zásobování, trén, s pomalejší armádou stavěnou spíše pro pěší střetnutí chtěl porazit vysoce mobilní a dobře organizovanou armádu nepřítele, která měla asi 40–50 000 jezdců. Tolik k rozboru dané události, jež je dostatečně popsána v Plútarchově životopisu Marka Antonia, případně v ediční řadě Osprey, titulu *Parthians and Sassanid Persians*.

Nechci vzbudit dojem kritiky za každou cenu. Přínosná je bezpochyby kapitola kulturní a duchovní dějiny, je zpracována velmi přehledně a na minimu prostoru se podařilo zachytit to nejdůležitější. Autor rozhodně splnil svůj cíl v tom, že tematicky pokryl zamýšlený okruh problémů. Přílohy a mapky jsou přesné a užitečné, stejně jako přehledová tabulka událostí. Jazykově je kniha patřičně na výši, bez chyb, snadno srozumitelná a celkem čtivá. Avšak dílo má značné vady na kráse v tom, že sice poskytuje rozbor a výčet mnoha událostí, ale někdy v pokřivené podobě (zejména události z 1. stol. př. n. l.). Případně je na místě se ptát, zda je vůbec možné přijmout mnohé autorovy závěry jako směřovatné pro problematiku. Svůj díl na tom má i ta skutečnost, že autor někdy pouze zlehka předestře ve stručné podobě události nebo závěry pro některý problém a kapitolu. Jenže většinou neposkytuje vzhled nebo dostatečné podrobnosti a okolnosti okolo jednotlivých fenoménů, které by umožnily jeho stanovisko blíže pochopit, když ne přijmout. Jako by už

počítal s předznaností dané problematiky, ale pokud je dílo určeno studentům, tak to představuje závažný problém.

Proto bych studentům, kteří se chtějí dozvědět něco bližšího o římské republice v období její krize a zániku, spíše doporučil knihu Toma Hollanda *Rubikon*. Ta i přes svou narativní formu poskytuje fascinující podrobnosti a porozumění římské společnosti, historie, osobností a jejích ideálů, rozporů. Případně kdo chce čistě klasické vědecké dílo, ať si vybere některou z prací Michaela Granta.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] CHRIST, K. 2010. *Krize a zánik římské republiky*. Praha: Vyšehrad s. r. o.
- [2] PLÚTARCHOS. 2007. *Životopisy slavných Řeků a Římanů I. a II.* Praha: Baset.
- [3] POLYBIOS. 2010. *Dějiny*. Perseus Digital Library. Přístupné na: [http : //www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc = Perseus%3atext%3a1999.01.0234](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0234) stáhnuto, 25. 12. 2010.